

Eyyübî Soyunun Gölgesinde Kalmak: Memlûk Devleti'nin Oluşum Yıllarında Sultanın Meşruiyeti Meselesi

Yusuf Ötenkaya¹

Özet

Mevcut Memlûk literatürünün temel argümanına göre Memlûk Devleti'nin müstakil bir devlet olarak ortaya çıkmasını sağlayan hadiseler Haçlı ve Moğol istilalarına dayanmaktadır. Bu yıkıcı olayların neden olduğu boşluk hâli başarılı bir şekilde Memlûklar tarafından doldurulmuştur. Ancak buna rağmen Memlûk Devleti'nin oluşum yıllarında Eyyübî soyunun gölgesinde kaldıkları bilinen bir gerçektir. Devletlerini meşru bir zeminde inşa ederken aynı zamanda Eyyübîler ile mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu mücadeleler büyük oranda Dımaşk Meliki en-Nâsır Yûsuf ile olan çekişmelere dayanmaktadır. Diğer taraftan Memlûklar Eyyübîlere karşı yapılan savaşları Abbâsî Halifeliği'nin naibi sıfatı ile yapmışlardır. Stratejik bir hamle yaparak mevcut meşru unsura karşı daha üst siyasal-dinî gücün meşruiyetinden istifade etmişlerdir. Fakat bununla birlikte Sâlihiyye-Bahriyye ümerasının bir taraftan devlet idaresini şekillendirmeleri diğer taraftan da kendi içlerinde anlaşmazlık yaşamaları ümera arasında dahilî sorunlara neden oluyordu. Nitekim Sâlihiyye mensuplarının Eyyübî soyunun pasifize edilmesine şiddetle karşı çıkarak çevredeki Eyyübî meliklerine iltica ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla Memlûklar'ın oluşum yıllarında Eyyübî soyunun meşru bir güç unsuru olarak kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Memlûklar'ın devletleşmesine yol açan hadiseler ele alınmakla birlikte Eyyübî soyunun geçici olarak nasıl kullanıldığı ortaya konulacaktır. Bunu gerçekleştirirken dönemin kronikleri merkeze alınacak ve tarihsel olduğu kadar sosyo-psikolojik bir yöntem takip edilecektir.

Giriş

Memlûklar'ın devlet anlayışları toplumun ön kabulleri ve değer yargılarından bağımsız değildir. Oluşum yılları dahilinde Eyyübî soyunun

1 Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü. orcid.org/0000-0001-6721-4888.

gölgesinde kalmaları, önce kadın bir melik tayin edip daha sonra bundan siyasi-dini gerekçelerle vazgeçmeleri, nüfuz sahibi seçkin emîrlerin belirleyicilikleri, veliht tayin ederek sultanlığı tek soyda devam ettirme uğraşları, *mülk*ün akim olduğu iddiasının ortaya atılarak tek soyluluğun (memlûk rejimi) öne çıkarılması, gasp yolu ile iktidarın ele geçirilmesi, adalet söyleminin prensip olarak kabul edilmesi vb. yaklaşımları bu alana hasredilmiş pek çok çalışmada görmek mümkündür. Tüm bu yaklaşım biçimleri birbirinden tefrik edilerek incelendiğinde ya da yalnızca devlet anlayışları sadedinde birkaç sınırlı yaklaşımın dikkate alınması neticesinde çelişkilerle karşılaşılacağı su götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bu sorunun önüne geçmek amacıyla tarihsel verilere sosyo-psikolojik yöntemle yaklaşılması zorunluluk arz etmektedir. Zira Memlûk Devleti'nin oluşumu meselesine sosyo-psikolojik yöntemle yaklaşıldığında devleti oluşturan memlûk hiziplerinin esas dertlerinin planlı bir adımla devlet inşa etmekten ziyade kendi varlıklarını koruyarak hayatta kalma iç güdüsüne dayandığı anlaşılacaktır. Bu bakımdan kurulan siyasal erkin yalnızca güç/iktidar ile ilişkili olmadığı aynı zamanda meşruluğa da dayalı olduğu görülmektedir. Bu meşruiyetin kaynağı bir taraftan Haçlı ve Moğollar ile yapılan savaşlara diğer taraftan da mevcut iktidarı elinde tutan Eyyûbîler'in parçalanmasına dayanmaktadır.

Bu çalışmada ise spesifik olarak Memlûk Devleti'nin oluşum yıllarına tesadüf eden dönemde Mısır ümerasının Eyyûbî soyunun ardında kalmalarının gerekçeleri ele alınarak bu durumun meşruiyet meselesi ile ne denli ilişkili olduğu tartışılacaktır. Aynı zamanda Memlûk Devleti'nin kuruluş yılları dahilinde Eyyûbî soyunun ardından kalmak, ona vekalet etmek ya da Abbâsî Halifeliği'nin naibi konumunda olunduğunu belirtmek bir tercihten ziyade zorunluluk olarak öne çıkarılacaktır. Bu durum, iktidarın benimsenmesinin yalnızca askerî güçten ibaret olmadığını, oluşmaya başlayan siyasal gücün henüz meşruluğunu elde edemediğini ve mevcut yetkeyi elinde tutan unsurların (Eyyûbîler) belirleyiciliğini göstermektedir.

1. Memlûk İktidarının Oluşumunun Arka Planı

Memlûk Devleti'nin oluşum yıllarına tesadüf eden tarihsel gelişmeler dikkate alındığında soy odaklı devlet anlayışının genelgeçer bir durum arz ettiği söylenebilir. Bunun yanı sıra iktidar fiilen Sâlihiyye-Bahriyye'nin elinde olmasına rağmen kendi içlerinden birini sultanlığa getirmekten ziyade arka planda kalmayı tercih etmişlerdir. Esasında bu durum onların kendi içlerinde hemfikir olmadıklarını, bazı hususlarda anlaşmazlıklara düştüklerini göstermektedir. Nitekim Eyyûbî Devleti'nin son zamanlarında sultan tayin edecekleri kişi hususunda anlaşmazlıkların yaşanması bir taraftan devletin meşruiyet meselesi ile irtibatlıyken diğer taraftan da Sâlihiyye-Bahriyye'nin

iktidar mücadelesine dayalıdır. Nitekim el-Melikü's-Sâlih Eyyûb'un (637-647/1240-1249) vefatı sonrasında Sâlihiyye'nin el-Melikü'l-Muazzam Turanşah'ı (ö. 648/1250) sultanlığa taşıması saltanatı kontrollü olarak kendi ellerinde tutmak istemelerinin bir neticesidir.

Mansûra ve Fariskûr Savaşları'nın ardından Turanşah yönünü kendisi için tehdit unsuru olarak gördüğü kimselere çevirmişti. İlk olarak el-Melikü'l-Mugis Ömer'i (647-661/1249-1263) tutuklatıp Şevbek'te hapsedmişti. Akabinde bu durumdan endişe duyarak Mısır'dan Şam'a kaçan el-Melikü's-Said Fahreddin Hasan'ı Dımaşk Naibi Cemaleddin İbn Yağmur'a ihbar ederek tutuklatmıştı. Bunun ardından Şecerüddür'ü (ö. 655/1257) tehdit edip babasından kalma ne kadar mal varsa kendisine teslim etmesini istemişti.² Aynı zamanda babasının memlûklarına karşı (Sâlihiyye-Bahriyye) temkinli hareket ederek onların yerine kendisine eşlik eden memlûkları getirmeyi amaçlamıştı. Nitekim Tavâşî Mesrûr'u üstadâr, Tavâşî Sabih'i emîrî candar olarak atamıştı.³ Bu durum Melik Turanşah'ın haricî olarak kendisine alternatif teşkil edebilecek Eyyûbî kökenli aile fertlerini pasifize etmeye çalışmasının yanı sıra dahilî olarak da Sâlihiyye-Bahriyye memlûklarını ortadan kaldırarak yegâne sultan olmak arzusunda olduğunu göstermektedir. Sâlihiyye-Bahriyye memlûkları hemen her hususta ittifak hâlinde değillerdi. Dönemin kroniklerinden anlaşıldığı kadarıyla Turanşah'ın esas düşmanlığının Bahriyye olduğu bilinmesine rağmen bunu genelleyip Sâlihiyye'den olanlar üzerinde de baskı kurmak istemesi ya da en azından onların yerine kendi hizbini önemli mevkilere getirmeye çalışması Turanşah meselesi üzerinde Sâlihiyye-Bahriyye'nin ortak hareket etmesine neden olmuştu.

Turanşah'ın Bahriyye'ye karşı düşmanlığının nedeni Atabek Fahreddin Yusuf İbn Şeyhü's-şüyûh'un (ö. 647/1250) devlet içerisinde otorite hâline gelmesiydi. Nitekim Nüveyrî'ye göre Melik Sâlih Eyyûb'un vefatından sonra Atabek Fahreddin Yusuf idareyi doğrudan kendi eline alarak çeşitli tayin ve ikta tevziyatını uhdesinde tutmuştu. Süreç dahilinde elde ettiği güç sayesinde ordu içerisinde bazıları onu melik yapmak istemiş fakat Atabek Fahreddin bundan imtina etmişti.⁴ Dolayısıyla Turanşah, Bahriyye'nin elde ettiği gücün farkında olarak bu durumdan rahatsızlık duymuş olabilir. Ya da en azından tesis etmek istediği mutlak otorite karşısında Bahriyye'yi tehdit unsuru olarak görmüş olabilir. Bu durum aynı zamanda Bahriyye'nin nüfuzunun ne derece arttığını da göstermektedir. Atabek Fahreddin Yusuf'un sahip olunan

2 Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düvelî'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/456.

3 Şihabeddin Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi finûni'l-edeb*, thk. Necip Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 29/233.

4 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/219.

bu güce rağmen meşruiyet problemi nedeniyle melikliğe kalkışmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Sâlihiyye-Bahriyye ise Melik Turanşah'ın tasallutuna karşı sabırla hareket etmekteydi. Onun ancak kendileri sayesinde tahta çıktığını hatırlatıyorlar ve Mansûra Savaşı'nda kritik bir rol oynayıp mücahid olarak hareket etmeleri hasebiyle sultandan taltif bekliyorlardı. Fakat hakları teslim edilmek şöyle dursun, Bahriyye'ye yönelik ciddi anlamda kovuşturma başlatılmıştı.⁵ Muazzam Turanşah açıktan babasının memlûklarıyla sürtüşmeye başlayıp onlara karşı temkinli davranmaktaydı. Bu arada seçkin emîrleri devlet kademesinden uzaklaştırıp onların yerine kendisine eşlik eden Muazzamiyye memlûklarını çeşitli mevkilere getirdi. Bu durum Bahriyye'nin ikta gelirlerinin de azalacağı anlamına geliyordu. Aynı zamanda Mansura Savaşı'nda şehit olan Atabekü'l-asâkir Fahreddin İbn Şeyh'in memlûklarını da kendi memlûkları arasına dahil ederek muhaliflerini bölmeye çalıştı.⁶ Geline bu son aşamada Bahriyye memlûkları, onun öldürülmesi dışında huzura eremeyecekleri kanaatinde oldular.⁷ Nitekim Turanşah, Fâriskur'da tahta çıktığında Baybars el-Bundukdârî onun huzuruna çıkıp öldürmek amaçlı kılıcıyla darbe indirmiş ancak bunda başarılı olamayıp elinden kaçırmıştı. Turanşah Burcülhaşb'a çıkmış ve *beni kim yaraladı* diyerek bağırmıştı. Orada bulunanlar da *Haşhaşiler!* diye cevap vermişlerdi. Fakat kendisi, *vallahi beni yaralayan Bahriyye'den başkası olamaz*, demişti. Bahriyye memlûkları, Turanşah'ın yanına gitmiş ancak Turanşah yaralı vaziyette burçların tepesine kadar çıkmıştı. Onun bulunduğu yeri ateşli ok yağmuruna tuttular ve o da sonunda burçların tepesinden kendisini Nil Nehri'ne atmak durumunda kaldı. Kendisini yakalamaya gelen Bahriyye memlûklarına, *beni bırakın, sultan olmak istemiyorum*, dese de katledilmekten kurtulamadı.⁸ Dolayısıyla Sâlih

-
- 5 Abdülaziz Huvaytır, *Baibars The First: His Endeavours and Achievements*, (London: The Green Mountain Press, 1978), 10; Mustafa M. Ziyade, "The Mamluk Sultans to 1293", *A History of the Crusades*, ed. Robert Lee Wolff vd. (London: The University of Wisconsin Press, 1969), 2/740.
- 6 Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986), 21-22; Kasım Abdur Kasım, *Asru Selâtini'l-Memâlik et-tarihü's-siyasi ve'l-ictimâi* (el-Haram: Aynü li'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsi'l-İnsaniyye ve'l-İctimâiyye, 1998), 32.
- 7 Muhammed Cemâleddin Sürür, *ez-Zâhir Baybars ve hadârati Mısır fî asrihi* (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1938), 35.
- 8 Makrizî, *Sülûk*, 1/457-458; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî abbâri'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyûb, (Beyrut: Yaymevi yok, 1997), 3/141; Zeyneddin Ömer b. Muzaffer eş-Şahin bi-İbni'l-Verdi, *Târihu İbni'l-Verdi*, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 2/178; Ziyade, "The Mamluk Sultans to 1293," 740; Abdü'l-Mün'im Mâcid, *et-Tarihü's-siyâsi: li-Devleti Selâtini'l-Memâlik fî Mısır dîrâseti tablîliyye li'l-İzdihâr ve'l-İnbîyâr* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo'l-Misriyye, 1988), 74; Ahmed Muhtâr el-Abbâdi, *Kıyamu Devletü'l-Memlâliki'l-ülâ fî Mısır ve'ş-Şâm* (Beyrut: Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1986), 110-112; Muhammad Suhayl Taqûsh, *Târîh al-Eyyûbiyyin fî Mişr ve Bilâd al-Shâm ve İklimi'l-Cezire 1174-1263* (Beirut: Dâr al-Nefâis, 2008), 357;

Eyyûb döneminde memlûkların elde ettiği nüfuzun Turanşah döneminde tehdit edilmesi neticesinde Bahriyye emîrlerinin meliki öldürmelerinin zorunluluk arz ettiği anlaşılmaktadır.

Turanşah, babasının vefatıyla birlikte Mısır'a tahta çıkmak üzere bizzat Şecerüddür tarafından davet edildiğinde derhal harekete geçerek öncelikle Dımaşk'a gelmiş ve orada sultanlığı ilan edilmişti. Esasında henüz Dımaşk'ta iken Bahriyye'ye yönelik sert tutumu dikkatlerden kaçmamıştı. Bahriyye'yi ve genel olarak Türkleri pasifize edip onların yerine Kaymeriyye Kürt emîrlerini getirmek düşüncesindeydi.⁹ Nitekim M. M. Ziyâde'ye göre Turanşah, 29 Ramazan 647/5 Ocak 1250'de Dımaşk'a geldiğinde öncelikle kendisinin sultanlığı ilan edilmiş ve akabinde Dımaşk naibi olarak Cemaleddin Musa İbn Yağmur'u atamıştı. Sonrasında Kaymeriyye emîrlere cömertçe davranarak onlara babasının hazinesinden bağışlarda bulunmuştu. Sonrasında Mısır'a doğru hareket etmiş ve Sâlihiyye'de Naibü's-saltana el-Emîr Hüsameddin İbn Ebû Ali el-Hezbânî (ö. 658/1259) tarafından karşılanmıştı. Melik Turanşah, Emîr Hüsameddin ile görüşmeler gerçekleştirmiş, dahilî ve haricî düşmanlara karşı tahtı koruduğu için kendisine teşekkür ederek 3 bin dinar bağışlamıştı.¹⁰ Turanşah'ın Kaymeriyye Kürt emîrleri ile dostane ilişkiler kurması, Mısır'a geldiğinde Emîr el-Hezbânî'ye cömertçe davranarak dahilî ve haricî düşmanlarına karşı tahtı koruduğu için hususi olarak teşekkürde bulunması, Sâlihiyye-Bahriyye memlûklarına karşı mesafeli olduğunu göstermektedir.

Gerçekten de Emîr Hüsameddin el-Hezbânî'nin Bahriyye'nin Turanşah çağrısı hususundaki kuşkuları, Turanşah'ın Bahriyye'ye karşı güvensizliği ve temkinli hareketleri, Dımaşk'a gelip sultan ilan edildiğinde Kaymeriyye Kürt emîrlere yönelik çeşitli atıyelerde bulunup Bahriyye'yi ihmal etmesi şeklindeki hadiseler birlikte değerlendirildiğinde Turanşah ile Sâlihiyye-Bahriyye arasında en azından güven probleminin olduğundan bahsedilebilir. Her iki taraf arasındaki kuşkulu tavır, en nihayetinde Turanşah'ın Haçlıları bertaraf ettikten sonra açık bir şekilde Şecerüddür'ü ve Bahriyye'yi sindirmeye çalışması nedeniye öldürülmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan Turanşah'ın öldürülmesi hadisesinin sadece Sâlihiyye-Bahriyye'nin iktâ gelirlerinden mahrum bırakılması ya da devlet

Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkları (1250-1517)", *Türkler* (Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5/170; Câsim Muḥammad Câsim, "al-Ehemmiyye el-siyasiyye ve'l-askeriyye li-kıyami Devleti'l-Memâlikî'l-Bahriyye fi Mişr ve Bilâdi's-şâm (648-784/1250-1382)", *Meccelletü Câmi'a Kerkük lid-Dirâsâti'l-İnsaniyye* 6/1 (2011), 3.

9 Muhammed Mustafa Ziyade, *Hamletu Lu'is et-Tâsi' 'ala Mişr ve bezimetubu fi'l-Manşûra* (Kahire, 1961), 166.

10 Ziyâde, *Hamletu Luis et-Tâsi'*, 166-167.

kademelerinden uzaklaştırılması şeklinde değerlendirilmesi yanıltıcı olacaktır. Durum bunun da ötesinde, Eyyûbî Kürt emîrleri ile Sâlih Eyyûb döneminde orduya alınan Türk memlûkları arasındaki rekabet ortamının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Zira daha sonra değinileceği üzere Turanşah'ın öldürülmesinden sonra Biladüşşâm'ın genel olarak Mısır tabiiyetinden çıkması ve özellikle de Halep Sahibi en-Nâsır Yusuf'un (634-658/1236-1260) Kürt emîrlar tarafından Dimaşk'a davet edilerek tahta çıkarılması bu çatışma ortamının göstergelerindedir.¹¹ Nitekim Nâibü's-saltana Emîr Hüsameddin el-Hezbânî'nin Atabek Fahreddin Yusuf İbn Şeyhü's-şüyûh ile arasının açık olduğu, birbirlerine karşı hasmane tutum sergiledikleri bilinmektedir. İkisi arasındaki iktidar mücadelesi, el-Hezbânî'nin Turanşah'ı Bahriyye'ye karşı kışkırtma çabası birlikte değerlendirildiğinde Melik Turanşah'ın Bahriyye'ye karşı katı bir tutum sergilemesinin nedeni açığa çıkmaktadır.¹² Dolayısıyla Mısır'da Türk kökenli memlûkların askerî ve idari alanda etkin olmasının Kürt emîrlerde rahatsızlığa neden olduğundan bahsedilebilir.

Bununla birlikte Turanşah ile Sâlihiyye-Bahriyye emîrleri arasındaki münasebet hususunda şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Turanşah ile Sâlihiyye-Bahriyye arasındaki gerilim ortamı şayet onun Mısır'a gelmesinden önceye dayanıyorsa niçin Sâlihiyye-Bahriyye memlûkları Turanşah'ı iktidara getirdi? Üstelik Sâlih Eyyûb, sağlığında oğlunu gözlerden uzak tutmuş ve ona bilindiği kadarıyla veliahtlık da bahşetmemişti. Türkî b. Fehd'in yaptığı incelemelere göre Sâlihiyye-Bahriyye hizbi, Suriye bölgesindeki Eyyûbî oluşumlarından çekinmekte ve onları tehdit unsuru olarak görmekteydi. Bunun önüne geçebilmek amacıyla ehven-i şer olarak gördükleri Turanşah'ı davet edip zaman kazanmak istemiş olabilirler. Nitekim Atabekü'l-asâkir Fahreddin Yusuf orduda ciddi ve köklü değişikliklerin yapılmasını istemiyordu. Bu nedenle bu konuda son derece titiz davranıp sultanın ağzından oğlu Turanşah'a vasiyet yazdırmıştı. Vasiyette Fahreddin Yusuf'a karşı gelinmeyip baba gibi davranılması, Şecerüddür'e karşı iyi davranılması, seçkin emîrlerin çoğunun yerinde kalması, ümera ve askerlerin gözetilmesi tavsiye ediliyordu. Mısır'ı elinde tuttuğu sürece tüm doğunun kendisine tâbi olacağı bildiriliyor ve Mısır'ın memleketin zemini, kürsüsü olduğu söyleniyordu. Son olarak zamanında kendisine karşı yapılan mücadeleleri dolayısıyla akrabalarına karşı her zaman temkinli olması öğütleniyordu.¹³ Atabek Fahreddin Yusuf yazdırdığı bu vasiyet ile öncelikle devlet içerisinde kendi otoritesini temkin

11 Yusuf Ötenkaya, "Memlûk Devleti'nin Oluşum Yıllarında İktidarın Kaynağı: Sultanın Otorasisi mi Ümeranın Oligarşisi mi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 237.

12 Türkî b. Fehd Al-i Suud, *Neş'etü Devleti'l-Memâlik (648/1250-658/1260)* (el-Herem: Li'd-Dirasât ve'l-Buhûsi'l-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye, 2017), 38.

13 İbn Fehd, *Neş'etü Devleti'l-Memâlik*, 43-52.

ederek ümera ve askerlerin statükosunun devamlılığını amaçlamış olabilir. Ayrıca daha önce Sâlih Eyyûb'un kendi akrabaları ile hangi mücadelelerden geçtiğini hatırlatarak Eyyûbî meliklerine karşı sürekli teyakkuz hâlinde olunması gerektiğini belirtmektedir.

2. Eyyûbî Soyunun Meşruluğu Meselesi

Turanşah'ın öldürülmesinden sonra Mısır ümerası öncelikle Muğis Ömer'e beyat etmek istese de o, aynı akıbetin kendisinin de başına gelebileceğinden endişelenip kabul etmemiştir.¹⁴ Bunun üzerine Sâlih Eyyûb'un dul eşi Şecerüddür'e beyat ettiler. Resmen tahta çıkarıp onun adına hutbe okuttular. Aynı zamanda sikke kestirdiler ve basılan paralarda *el-Musta' simiyye es-Sâlihiyye, el-Melikerü'l-müslimîn, Vâlidetü Meliki'l-Mansûr Halâl* şeklinde yazılar vardı. Menşur ve tevkilerde ise kısaca *Vâlidetü Halâl* yazılıydı. Şecerüddür'ün melikeliği döneminde İzzeddin Aybek el-Çaşnigîr et-Türkmânî es-Sâlihî atabekliğe getirilmişti.¹⁵ Bu durum açık bir şekilde iktidarın fiilen Sâlihiyye-Bahriyye memlûklarında olduğunu göstermekle birlikte yine de Eyyûbî meliklerine karşı tavır takınmamaya çalıştıklarını ima etmektedir. Zira Şecerüddür'ün melikeliği ilan edilmesine rağmen kullandığı unvanlara bakıldığında, bir taraftan Eyyûbî soyuyla ilişki kurmaya devam ettiği, diğer taraftan da Abbâsî gölgesi altında kalmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu da Memlûklar'ın bir bakıma henüz meşruiyet sorunlarını aşamadıklarını sarih bir biçimde göstermektedir.

Dimyat'ın anlaşmaya bağlı kalınarak Frenklerden teslim alınması sonrasında 9 Safer 648/13 Mayıs 1250'de Mısır ordusu Kahire'ye döndü. Akabinde Bilâdüşşâm'da bulunan emîrlere haber gönderilerek alınan kararlara uymalarını bildirmişlerdi. Fakat bu sert bir şekilde reddedilmekle kalmamış, aynı zamanda Dimaşk'ta bulunan Kaymeriyye Kürt emîrleri, Halep Sahibi en-Nâsir Yusuf'a haber göndererek tahta çıkması için davet etmişti.¹⁶ Subeybe Sahibi el-Meliküs-Said b. Aziz (ö. 658/1260) ise daha öncesinde es-Sâlih Eyyûb'a bağlılık yemini etmişti ancak bu yeni durum karşısında kararından

14 Şihabeddin Ebî Muhammed Abdurrahman b. İsmail Ebû Şâme ed-Dimeşkî, *ez-Zeyl ale'r-ravzateyn terâcimü ricâli'l-karneyni's-sadis ve's-sâbi*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî (Beyrut: Darü'l-Cil, 1974), 186.

15 Nüveyrî, *Nihayetü'l-ereb*, 29/235; İbnü'l-Verdî, *Târibü İbni'l-Verdî*, 2/178; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Târibü İbn Haldûn: Divânü'l-mübteda ve'l-haber fî tarîbi'l-Arab ve'l-Berber ve min asarehüm men zevîye-ş-se'n ve'l-ekber*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Darü'l-Fikr, 2001), 5/430-431; Muhammed Cemâleddin Sürûr, *ez-Zâbir Baybars ve hadârati Mısır fî asrihi* (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1938), 39; Huvaytur, Baibars The First, 11; Robert Irwin, "The Rise of the Mamluks", *The New Cambridge Medieval History*, ed. David Abulafia (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 5/614.

16 Amalia Levanoni, "The Mamluks' Ascent to Power in Egypt", *Studia Islamica* 72 (1990), 124.

dönerek daha önce bıraktığı Subeybe'yi geri almıştı.¹⁷ Aynı şekilde Kerek ve Şevbek Naibi Bedreddin es-Sevvâbî es-Sâlihî ise el-Melikü'l-Mugis Ömer'i hapisten çıkartarak tahta çıkarmıştı.¹⁸ Mısır memlûklarının aldığı bu karar yalnızca Eyyûbî melikleri tarafından değil aynı zamanda Abbâsî Halifesi el-Müsta'sım-Billâh (640-656/1242-1258) tarafından da ironik bir şekilde eleştirilmişti. Halife açık bir şekilde, "sizde sultan olacak erkek kalmadıysa, biz uygun gördüğümüz birini yollayalım" diyerek Şecerüddür'ün melikeliğini tanımadığını açıkça bildirmişti.¹⁹ Mısır memlûklarının aldığı karara Sâlihiyye ümerasının da razı gelmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Kerek ve Şevbek Naibi Bedreddin es-Sevvâbî es-Sâlihî'nin bu karara muhalefet ederek Mugis Ömer'i tekrardan melik ilan etmesi bu duruma işaret etmektedir. Dolayısıyla Mısır memlûklarının aldığı bu kararın kendileri için ileride olumsuz neticelere yol açabileceği anlaşılmış oldu.

Şecerüddür'ün melikeliğinin gerek Eyyûbîler gerekse de Abbâsîler tarafından tanınmaması, Mısır memlûklarının siyasi bakımdan yalnızlaşmasına neden olmuştu. Bu durumun önünü alabilmek amacıyla Şecerüddür seksen gün kadar sonra kendisini hal' etmek zorunda kalmıştı. Sâlihiyye-Bahriyye'nin ortak kararıyla atabek yapılan Aybek ise 29 Rebiülahir 648/31 Temmuz 1250'de Şecerüddür ile evlendirilerek onun yerine sultanlığa getirilmişti.²⁰ Ancak 5 Cemazeyilevvel/5 Ağustos'ta Bahriyye memlûkları harekete geçerek şöyle demişlerdi: "Herkesin kendisine tâbi olacağı Benî Eyyûb'tan birinin tahta çıkması gerekmektedir." Bu işin öncüleri arasında Emîr Fârisüddin Aktay el-Cemedâr, Baybars el-Bundükdârî, Emîr Seyfeddin Balabân er-Reşidî ve Emîr Şemseddin Sungur er-Rûmî vardı. Aralarında aldıkları ortak kararlar Aybek'in tekrardan atabek olmasında hemfikir oldular. Akabinde de Eyyûbî ailesinden henüz çocuk yaşta olan Eşref Musa'yı sultan seçtiler. Ancak hem Eşref Musa hem de Mu'izz Aybek adına hutbe okunmaya devam etmekteydi.²¹ Bu durum açık bir şekilde Sâlihiyye ve Bahriyye memlûkları arasında her yönüyle mutabakat olmadığını göstermektedir. Nitekim ilk etapta Aybek'in sultanlığına razı olsalar da çok kısa bir süre sonra bu

17 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasâr*, 3/142.

18 İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, 2/179.

19 Kasım, *Asru Selâtinî'l-Memâlik*, 22; Philip K. Hitti, *Syria: A Short History* (New York: The Macmillan Company, 1959), 201.

20 Nüveyrî, *Nihayetü'l-ereb*, 29/235; İbn Haldûn, *Tarihü İbn Haldûn*, 5/431.

21 Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer ve camii'l-gurer*, thk. Edward Budin (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1960), 8/14; Salâhaddin Halîl b. Aybek es-Safedî, *Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-İlmiyye, 2000), 9/264; İbn Haldûn, *Tarihü İbn Haldûn*, 5/431; Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zahire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, thk. İbrahim Ali Târhan (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1963), 7/5-6; Makrîzî, *es-Sülûk*, 1/464.

durumun kendi çıkarlarına aykırı olabileceğinden endişelenip tekrardan Eyyübî soyundan gelen birinin tahta çıkmasının zorunluluğunda ısrarcı olmuşlardı.

Diğer taraftan Dımaşk'ta en-Nâsır Yusuf'un gücü ve etkisi bir hayli artmaya başlamıştı. Nâsır Yusuf aynı zamanda Mısır'ı ele geçirerek egemenliğini artırma planları içerisindeydi. Buna karşın Mısır, Dımaşk ordusundan gelebilecek muhtemel tehlikeye karşı Gazze sınırına Emîr Rükneddin Hâs Türk (ö. 674/1275) komutasında ordu sevk etmişti. Ancak Emîr Hâs Türk, askerleriyle birlikte Sâlihiyye'ye çekilmiş ve akabinde de Kerek Meliki Mugis Ömer'e itaatini bildirmişti. Sâlihiyye'de 4 Cemazeyilahir/3 Eylül 1250'de Mugis Ömer adına hutbe okutmuşlardı. Buna karşılık Mısır ümerası stratejik bir hamle yaparak Mısır ve Kahire'de Abbâsî Halifesi el-Müsta'sım adına hutbe okutmuşlar ve melik olarak el-Eşref Musa ve atabek olarak da Mu'izz Aybek'e daha önce yaptıkları akdi yenilemişlerdi.²² Dolayısıyla Turanşah'ın öldürülmesinden sonra Mısır'da oluşturulan yeni gelişmeler karşısında Sâlihiyye memlûklarının tamamen hemfikir olduğundan bahsedilmesi bir hayli güçtür. Yaşanan hadiselerden rahatsızlık duyanlar arasında Eyyübî sempatizanlarının olduğu ve bu kimselerin özellikle de Sâlihiyye-Bahriyye rejiminin aldığı kararlara yönelik tepkisel davranıp taraf değiştirdiği anlaşılmaktadır. Nihai olarak saltanatı Eyyübî soyundan çıkarma düşüncesi ya da Eyyübîleri pasifize etme uğraşısı Mısır memlûklarını hariç olduğu kadar dahilî olarak da tehdit ederek bütünselliklerini bozmaktaydı. Dolayısıyla Mısır ümerası, bir taraftan hayatta kalma iç güdüsüyle hareket ederken diğer taraftan da hizipler arası mücadelelere girerek ayrışmaktan endişeleniyordu.

Sonuç

Memlûk Devleti'nin oluşum yıllarında Haçlı-Moğol saldırılarının neden olduğu siyasal boşluk ortamı, Memlûklar'ın cihat politikası ile müstakil anlamda devletleşmelerini sağlamıştı. Ancak mesele yalnızca Memlûklar'ın cihatçı siyaseti ile izah edildiğinde pek çok açıdan sınırlı kalacaktır. Durum bunun da ötesinde Eyyübîler ve Abbâsîler gibi üst meşru siyasal/dinî güçlerin inkıza uğramasıyla irtibatlıdır. Zira Memlûklar'ın ilk dönemlerinde Eyyübî soyundan gelen meliklerin tahta çıkarılmasının zorunluluk arz ettiği görülmektedir. Herkesin itaatinin ancak Eyyübî soyu aracılığıyla sağlanabileceği tecrübe ile idrak edilmişti. Tam aksi bir tutum izleyip Eyyübî soyunu etkisizleştirmeye çalıştıklarında kendi içlerindeki bütünlüğün dağılma tehlikesi belirmişti. Dolayısıyla Sâlih Eyyübî'nun vefatı sonrasında farklı düşüncede olan unsurlar olmasına rağmen şartların elverişli

22 İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, 2/180; Humphreys, *From Saladin*, 315.

olmaması nedeniyle Eyyûbî soyunun belirleyiciliği ağır basmıştır. Sâlih Eyyûb'un vefatı sonrasında Turanşah'ın davet edilerek tahta çıkarılması, onun öldürülmesinden sonra Şecerüddür'ün melike ilan edilmesi, onun melikeliğinin Abbâsîler tarafından eleştirilmesi ve daha sonra Mu'iz Aybek'in sultan ilan edilmesi neticesinde Bahriyye'nin itirazları ve Sâlihiyye emîrlerinin ayrışması nedeniyle bundan da vazgeçilerek tekrardan Eyyûbî soyundan Eşref Musa melik ilan edilmişti.

Memlûklar'ın oluşum yıllarında Eyyûbî soyunun gölgesinde kalmak Mısır'daki memlûk rejiminin çeşitliliğinden de kaynaklanıyordu. Sâlihiyye emîrlerinin ortaya koymaya çalıştığı şey Bahriyye memlûkları ile çelişebiliyordu. Dolayısıyla ümera arasında mutabakatın sağlanması adına Eyyûbî soyu ortak payda mesabesindeydi. Ancak 658/1260 Aynicâlût Savaşı neticesinde Memlûklar'ın tescillenmiş müstakil bir devlet oldukları görülmektedir. Zira bu tarih ile birlikte Memlûklar'ın Suriye bölgesinde dağılmış çeşitli Eyyûbî devletlerini Moğol istilasından kurtararak onlara doğrudan kendisi tarafından meşruiyet bahsettiği, Mısır'a bağlı olmak karşılığında egemenliklerini kabul ettikleri görülmektedir.

Kaynakça

- Abbâdî, Ahmed Muhtâr. *Kıyamı Devleti'l-Memlâliki'l-ûlâ fî Mişr ve's-Şâm*. Beyrut: Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1986.
- Abdü'l-Mün'im Mâcid, *et-Tarihü's-siyâsî: li-Devleti Selâtini'l-Memâlik fî Mısr dirâseti tahliliyye li'l-İzdihâr ve'l-İnhiyâr* Kahire: Mektebetü'l-Anglo'l-Misriyye, 1988.
- Câsim Muḥammad Câsim, “el-Ehemmiyye el-siyasiyye ve'l-askeriyye li-kıyamı Devleti'l-Memâliki'l-Bahriyye fî Mişr ve Bilâdi's-şâm (648-784/1250-1382)”, *Mecelletü Câmi'a Kerkük lid-Dirâseti'l-İnsaniyye* 6/1 (2011).
- Dimeşki, Şihâbüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmail Ebû Şâme. *ez-Zeyl 'ale'r-ravzateyn terâcimü ricâli'l-ḫarneyni's-sâdis ve's-sâbi'*. thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî. Beyrut: Darü'l-Cil, 1974.
- Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail. *el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer*; thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut: y.y., 1997.
- Hitti, Philip K. *Syria: A Short History*. New York: The Macmillan Company, 1959.
- Huvaytır, Abdülaziz. *Baibars The First: His Endeavours and Achievements*. London: The Green Mountain Press, 1978.
- Irwin, Robert. “The Rise of the Mamluks”. *The New Cambridge Medieval History*. ed. David Abulafia, 5/607–21. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- İbn Fehd, Türkî Al-i Suud. *Neş'etü Devleti'l-Memâlik (648/1250-658/1260)*. el-Harem: Li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye, 2017.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Tarihü İbn Haldûn: Divânü'l-mübtede ve'l-ḫaber fî Tarihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'asarehüm min zevi's-şe'n ve'l-ekber*. thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2001.
- İbn Tağrıberdî, Cemaleddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf. *en-Nücümü'z-zahire fî mülûki Mısr ve'l-Kahire*. thk. İbrahim Ali Tarhan. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1963.
- İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek. *Kenzü'd-dürrer ve câmiü'l-gur-er*. thk. Edward Budin. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1965.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer Şahîn. *Târihu İbni'l-Verdî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Kasım, Abduh Kasım. *'Asru Selâtini'l-Memâlik et-tarihü's-siyasi ve'l-ictimâi*. el-Harem: Aynü li'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsi'l-İnsaniyye ve'l-İctimâiyye, 1998.
- Koprıman, Kazım Yaşar. “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Türkler*. C.5. Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Levanoni, Amalia. “The Mamluks' Ascent to Power in Egypt”. *Studia Islamica* 72 (1990). 121-144.

- Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed b. Ali. *es-Sülûk li-ma 'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Muhammed Mustafa Ziyade, *Hamletu Lu'is et-Tâsi' 'ala Mişr ve bezimetubu fi'l-Manşûra* Kahire, y.y, 1961.
- Nüveyrî, Şihâbüddin Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fi fînûni'l-edeb*. thk. Necip Mustafa Fevvâz - Hikmet Keşlî Fevvâz. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Ötenkaya, Yusuf. "Memlûk Devleti'nin Oluşum Yıllarında İktidarın Kaynağı: Sultanın Otorasisi mi Ümeranın Oligarşisi mi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023). 234-248.
- Şafedî, Salâhaddin Halîl b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut - Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-İlmiyye, 2000.
- Sürûr, Muhammed Cemâleddin. *ez-Zâhir Baybars ve Hadârati Mısr fi 'asrihi*. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısrîyye, 1938.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü'l-Eyyübiyyin fi Mişr ve Bilâd al-Shâm ve İklimi'l-Cezire 1174-1263*. Beyrut: Darü'n-Nefâis, 2008.
- Ziyade, Mustafa M. "The Mamluk Sultans to 1293". *A History of the Crusades*. ed. Robert Lee Wolff vd. 735-59. London: The University of Wisconsin Press, 1969.